

A halhatatlan Krúdy

Negyven év telt el halála óta — s a rostáló idő, mely annyi álértéket kiszórt, a halhatatlanság pecsétjével őrzi művét. Nemcsak kortársainak, a Nyugat első nemzedékének körében ülteti engesztelően az elsők közé (életében kedve sem, módja sem igen volt elfoglalni ott méltó helyét), de mint elszigetelt, hősiecs újítót, a huszadik századi világirodalom asztalánál is.

Ahány Krúdy-portré, annyi Krúdy-arc, s bármily találó egyik-másik, csak részigazságokat tükröz. Úgy érezzük végül, hogy a modell, titokzatos mosolyával, megfajtotlen maradt. A legnagyobbak kiváltsága ez: jellemzésükre minden igemód kevés, mert a létezés teljessége kötődik sorsukhoz, színével és fonákjával.

Shakespeare-i bőséggel és szenvedéllyel és fölényel alkotta remekeit — és shakespeare-i nemtörődomséggel szórta szét őket a szelekbe, bizta olykor gyanús kiadókra és kérészéletű lapokra.

Egy önmagát túlélte osztályának, egy kiüresedett életformának, isten-hátamögötti, ködbe vesző tájak és az örület csöndjébe zárt, monomániásan a régi dicsőségről gajdoló fantomembereknek, kihálásra ítélt és már régóta halódó lények természetrajzának volt az írója. Prózájának sokféle zenéje között van egy, a dobok monotonájával visszatérő — ez a kegyetlenül egyhangú zene a hosszú, már nem is tragikomikus, hanem bohózatos haldoklást festi alá.

Alakjait idézőjeles romantikával ruházza föl, különös „regényességgel”, mely egyúttal cáfolata is a regényességnek. Ha nem dőlünk be az író kenetes hangjának, s a gúnyt is megérezzük mögötte, Krúdyban a dzscentri ironikusan deformáló, mégis hiteles ábrázolóját csodálhatjuk első sorban.

De a mániákus fantomok mellett meglátta az élet igazi tragikus hőseit, a szegényeket, a kegyetlen harcban eltaposott, önfeláldozó kisembereket, öreg pincéereket, hordárokat, szárazágkezű anyókákat, és akiből azzá váltak, a robotban, bűnben, közönyben őrlődő fiatal lányokat. Ez a cinikusnak kikialtott író érzékeny műszereivel fölfogja a megalázottak és megszorítottak sorsának üzeneteit. Bármily rajongója az érzéki szépségnek, a leggyönyörűbb asszony

testét fedő kelmék láttán is átnyilall mámorán a fölismerés, hogy szegény lányok szeme vakult bele a finom csipkedész verésébe.

Szülővárosában nőttem föl, iskolájában érettségiztem, ismertem jó néhány novellájának gyanítható hőseit vagy családjukat, közvetlen leszármazottaikat, akik nem sokban különböztek tőlük. Én tűzbe tenném kezem a realista Krúdyért — hogy sok minden egyéb mellett az is volt a maga módján. Leginkább Kosztolányival értek egyet, mikor Móricz nagyrealizmusával köti össze Krúdy művészetét, kiegészítő ellenpárjaként. (Móricz olvasása közben): „egy magyar falut látunk, viharos nyári verőfényben, éles körvonalakkal, koromfekete árnyékokkal”. Míg Krúdy „tájai mintha örök holdfényben fürödnének”.

Az ösztönös művész prototípusaként szokták emlegetni Szindbád életre hívóját — intellektuális írónak nevezni őt több mint merészség. Rendet kellene már egyszer teremteni ebben is. Ösztönösség és tudatosság nem egymást kizáró, hanem kölcsönösen föltételező fogalmak. Amennyire szárnalmas a fej nélküli ösztönlény, legalább annyira az a szíve helyén is számítógépet hordozó csak-észember. Krúdynak — mindegy, hogy a szíve vagy az esze sügött előbb, vagy a kettő egyszerre — indulati viharait, ösztöneiből áradó, erős hangulatait mindenkor az értelem fénye járja át meg át; prózája nemcsak el-elkanyarodva is biztosan célhoz érő fősodrában, hanem minden kis hullámában, csöppjében is okosan fénylik. A fejezet, a bekezdés, a mondat, a sor, a két vessző közötti rövidtáv külön meglepetéseket tartogat. Ezrével lehetne idézeteket fölhozni könyveiből, léleklátóan éles szemre, mély élet- és emberismeretre, a jelenségek összefüggéseinek olyan zseniális átértésére valló passzusokat, amiket mégsem lehet egyedül az ösztönösség javára írni.

Szokás őt Prousttal összehasonlítani, s vagy eredetiségét védeni vele szemben, vagy éppen hatásokra fogékonyságát, világirodalomba-kapcsoltságát bizonyítani a rokonsággal. Kétségtelen, hogy egy időben jöttek rá mind a ketten a „valódi” és emlékidő csereviszonyának új lehetőségeire. De azt hiszem, lényegtelen, ismerte-e Krúdy Proustot. Majdnem biztos, hogy nem — de miért ne ismerhette volna? Csak tudományos fölfedezéseknél fontos az időrendi elsőbbség, bár még annak értelmét is vitatni lehetne. Az a lényeges, hogy a prózairás legkorszerűbb eszközeit fölhasználva öntörvényű, külön világot teremtett, amely senki másé, csak az övé: Krúdyé.

Mint a század alkotó szellemeinek egész vonulata: fizikusok, filozófusok, festők, költők, regényírók — de talán mindenki másnál inkább intuíciójára hagyatkozva, ő is megérezte a klasszikus idő- és térfogalom billenését, s a maga módján újfajta idő- és térviszonyt teremtett, az emlék idejének és terének újfajta viszonyát.

Szavakból épített világának, sajátos tér- és időlebegtetésének mozgató energiája: a hasonlat. Annak is egy különleges fajtája, amit nem felejteth el, aki csak egyetlen Krúdy-írást is olvasott életében. A hasonlat mindig hídverés a tárgyak, állapotok, fogalmak között tátongó szakadékok fölött. Minél szélesebb a szakadék, annál nagyobb ívű híd foghatja át. Krúdy hasonlatai végtelen távolságokba vesző partokat kötnek össze, minden dolgok belső rokonságának, egymáshoz közelíthetőségének szuggesztív bizonyosságával. Ugyanakkor, mint tükröket tükröző tükrök, megszokszorozódó időt és teret nyitnak, kiszabadítják a jelenségeket a dimenziók és az Egyetlen Idő börtönéből. Ez világirodalmi tett: Proust, Joyce, Woolf, Faulkner és mások idő-tér csodatétele mellett egyenrangúként beszélhetünk a Krúdyéről.

Művészete — nem stílusának könnyen utánozható külsejű jegyeit, hanem

írásainak leglelkét tekintve — folytathatatlan. Magas csúcsról jelzőfény, mint Ady — az egész látóhatárt beragyogja, meg nem oszthatóan, részeiben át nem örökölhetően.

Oriás-egyéniisége és áttekinthetetlenül gazdag életműve bizonyára sok meglepetést tartogat még a jövőnek. Őt nem lehet „megoldani” — olvasni lehet csak, gyönyörködve és csodálattal.

1973